

## Politika détente a rozpad Východného bloku

60. – 70. roky sa v medzinárodnej politike označujú ako obdobie **détent**<sup>1</sup>. Je to obdobie **zmierňovania vzťahov medzi superveľmocami** ale aj štátmi oboch blokov. Prvé pokusy o uvoľnenie napätia v politike sa prejavujú už **po Stalinovej smrti**<sup>2</sup>, ale onedlho na to ich do istej miery zmrazili vystúpenia ZSSR v Poľsku a Maďarsku, no najmä Karibská kríza. Práve Karibská kríza, ktorá je niektorými historikmi a politológmi hodnotená ako udalosť na hranici (jadrovej) tretej svetovej vojny, prinútila, ako USA, tak ZSSR k snahám a pokusom o reguláciu svojich vzájomných vzťahov. Aj napriek evidentnej snahe o zmiernenie politického napätia, doprevádzajú obdobie détente ďalšie konflikty (najmä arabsko-izraelské konflikty).

Obe superveľmoci sa od 60-tych rokov zaviazali rešpektovať **klúčovú zásadu détente**, ktorou malo byť **vzájomné uznanie a rešpektovanie sfér vplyvu**. Prijatie tejto idey znamenalo zo strany štátov Západného bloku a hlavne zo strany USA rezignáciu na predošlú politiky zadržovania komunizmu vyjadrenú v Trumanovej doktríne.

K najvýznamnejším výsledkom politiky détente patrili dohody o **kontrole zbrojenia**. Na základe týchto dohôd dochádza k zákazu jadrových skúšok v atmosfére, kozme a pod vodou. Súčasne bol prijatý aj zákaz rozmiestňovania zbraní v kozme a zákaz o šírení jadrových zbraní.

Významné zmeny prinieslo détente aj v európskej politike. Dochádza napríklad k normalizácii vzťahu NSR k jej východným susedom (najmä k Poľsku, Československu, ale aj k ZSSR). Neopomenuteľným faktom bolo obnovenie vzťahov NSR k NDR.<sup>3</sup> Požiadavku znovu nadviazania vzťahov NSR k východným susedom presadzoval sociálny demokrat **Willy**



Willy Brandt

**Brandt**, ktorý sa stal kancelárom.<sup>4</sup> Výsledkom Brandtových snáh, známych ako „**Ostpolitik**“ bolo aj podpísanie dohody medzi NSR a ZSSR o neporušiteľnosti hraníc na Odre a Nise, pričom dohoda sa týkala aj hraníc s NDR.

Vyvrcholením európskeho détente bol podpis **Záverečného aktu Helsinskej konferencie**, ktorá sa začala 1. augusta **1975**. Podnet na zvolanie konferencie dala Varšavská

<sup>1</sup> Z fr. détente - uvoľnenie

<sup>2</sup> 5. marec 1953

<sup>3</sup> Súčasťou obnovenia vzťahov bolo podpísanie tzv. Základnej zmluvy medzi NSR a NDR v roku 1972.

<sup>4</sup> Október 1969

zmluva a predstavitelia NATO s týmto návrhom súhlasili. **Cieľom** Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) malo byť **potvrdenie územných zmien v Európe po II. svetovej vojne**. Na konferencii sa prerokovali štyri hlavné otázky, resp. okruhy otázok: **1. európska bezpečnosť, 2. ekonomická a vedecká spolupráca a otázky životného prostredia, 3. humanitárna a kultúrna spolupráca a 4. následné akcie, ktoré budú po konferencii nasledovať**. ZSSR a jeho satelity presadzovali záruky **nenarušiteľnosti európskych hraníc**. Členovia **Západného bloku** presadzovali otázku **dodržiavania ľudských práv**, rozširovania vzájomnej spolupráce a voľného toku informácií cez hranice blokov. Záverečný akt konferencie podpísalo 33 predstaviteľov európskych krajín, USA a Kanady. Záverečný akt v sebe obsahoval oba požadované prístupy.

### ZÁVEREČNÝ AKT HELSINSKEJ KONFERENCIE O BEZPEČNOSTI A SPOLUPRÁCI V EURÓPE (30. 7. - 1. 8. 1975)

21. júla 1975

„Vysokí predstavitelia zúčastnených štátov slávnostne schválili toto:

Otázky týkajúce sa bezpečnosti v Európe

Štáty zúčastňujúce sa na Konferencii o bezpečnosti a spolupráci v Európe, potvrdzujúc svoj cieľ podporovať zlepšovanie vzťahov medzi sebou a zabezpečovať podmienky, za ktorých ich národy môžu žiť v naozajstnom a trvalom mieri, zbavené hrozieb alebo úkladov proti ich bezpečnosti ...“

Základné zásady Záverečného aktu sú nasledujúce:

I. Zvrchovaná rovnosť, rešpektovanie práv vyplývajúcich zo zvrchovanosti

II. Zdržanie sa hrozby silou alebo použitia sily

III. Neporušiteľnosť hraníc

IV. Územná celistvosť štátov

V. Nezasahovanie do vnútorných záležitostí

VI. Rešpektovanie ľudských práv a základných slobôd vrátane slobody zmýšľania, svedomia, náboženstva alebo presvedčenia

KBSE v Helsinkách nebola osamotenou akciou, ale mala pokračovanie aj v ďalších konferenciách.<sup>5</sup> Samotný podpis Záverečného aktu znamenal len malý pokrok vo vzťahoch oboch blokov, lebo **Západný blok** aj po jeho podpise **naďalej kritizoval nedodržiavanie ľudských práv vo Východnom bloku**. **Zásadným pokrokom** bola až kontrola a **obmedzenie výzbroje v Európe**.<sup>6</sup> Kritika nedodržiavania ľudských práv v ZSSR a u jeho satelitov bola opodstatnená a stála na počiatku vytvárania **disidentských hnutí** v týchto krajinách. Disidenti zhodne požadovali dodržiavanie Záverečného aktu helsinskej konferencie.<sup>7</sup>



Henry Kissinger

<sup>5</sup> Konferencie v Belehrade (1977) a v Madride (1980 – 1983).

<sup>6</sup> Otázka zbrojenia sa však definitívne vyriešila až na konferencii vo Viedni (1986 – 1989).

<sup>7</sup> K významným disidentským hnutiam patrila Helsinská skupina ľudských práv, ktorá pôsobila v ZSSR, ale napr.

Významnou súčasťou détent boli zmluvy týkajúce sa zbrojenia. Prvú skupinu zmlúv tvoria zmluvy **SALT** (Strategic Arms Limitation Talks), ktorých podstatou boli **rozhovory** medzi USA a ZSSR **o znížení počtu strategických zbraní**. Skupina zmlúv SALT je tvorená zmluvami **SALT I.**<sup>8</sup>, ktorá sa týkala obmedzenia počtu medzikontinentálnych balistických striel na dobu piatich rokov. **SALT II.**<sup>9</sup> bola podpísaná vo Viedni medzi L. I. Brežnevom a J. Carterom a obmedzovala počty nosičov balistických rakiet, pričom obe mocnosti nemohli mať viac ako 2250 nosičov. Po tom, čo ZSSR uskutočnilo inváziu do Afganistanu v roku 1979, Kongres túto zmluvu neratifikoval. Zmluvy **START** (Strategic Arms Reduction Talks) tvorili tiež dve samostatné skupiny; **START I.**<sup>10</sup> bol podpísaný až v júny 1991 v Moskve a podpísali ho M. Gorbačov a G. Bush st. **START II.**<sup>11</sup> podstatným spôsobom znižovala počet jadrových zbraní USA a ZSSR, ktoré dovedy vlastnili 95% všetkých jadrových zbraní sveta. Ruská Duma ratifikovala zmluvu až v roku 2000.

**Prehľbovanie détent zlyhalo kvôli snahám ZSSR posilniť svoju moc v krajinách Tretieho sveta v 70-tych rokoch.** Podstatou týchto snáh bolo dosadzovanie ľavicových režimov v týchto krajinách<sup>12</sup> ale hlavne invázia do Afganistanu a kríza komunistického režimu v Poľsku, ktorá viedla k vyhláseniu výnimočného stavu.

## Americká diplomacia v čase détent



Mao Ce-Tung

Najvýznamnejším predstaviteľom politiky détent v USA bol štátny tajomník R. Nixona, **Henry Kissinger**<sup>13</sup> (1923). V tomto období sa snažia USA ukončiť vojnu vo Vietname a arabsko-izraelský konflikt. Vo vzťahu k ZSSR sa snažili o zníženie počtu strategických a jadrových zbraní. Zároveň vyvstala aj aktuálna **otázka prehodnotenia zahraničnej politiky**, ktorej podstatou bolo zasahovanie do všetkých konfliktov na základe Trumanovej doktríny. Po prehodnotení sa USA zamerali len na **tie oblasti, ktoré boli**

aj Charta '77 pracujúca v ČSSR.

<sup>8</sup> November 1969 – máj 1972.

<sup>9</sup> Jún 1979.

<sup>10</sup> Rokovania sa začali v Ženeve v roku 1982.

<sup>11</sup> Podpísaná v Moskve v roku 1993.

<sup>12</sup> Somálsko (1974) a Etiópia (1979).

<sup>13</sup> Narodil sa v Nemecku a so svojou rodinou emigroval v rok 1938 do USA. Bol poradcom viacerých amerických prezidentov, ale známejším sa stal až za vlády R. Nixona, kedy pôsobil ako hlavný poradca bezpečnosti. V 1973 sa stal ministrom zahraničia USA a v tom istom roku mu bola udelaná aj Nobelová cena za mier. Po nástupe J. Cartera do funkcie prezidenta abdikoval na svoj post.

**v ich národnom záujme.** USA radikálne zmenili aj svoj vzťah k Číne, po tom čo sa k moci dostal Mao Ce-Tung. USA prestali s Čínou komunikovať a zablokovali jej vstup do Bezpečnostnej rady OSN. Po prehodnotení situácie (hlavne pod vplyvom Kissingerových názorov) a vystupňovaní sovjetsko-čínskeho konfliktu, kedy hrozila invázia ZSSR do Číny, zmenili USA svoj dovtedajší prístup. USA začali uplatňovať tzv. **triangulárnu diplomaciu** po osy Washington – Moskva - Peking. Jej podstatou bolo **využitie konfliktu medzi Čínou a ZSSR** tak, aby USA mali lepšie vzťahy k jednotlivým aktérom, ako oni medzi sebou navzájom. **Výsledkom triangulárnej diplomacie bola konečná podpora Číny** v Bezpečnostnej rade OSN, uznanie ČLR (1979) a opätovné nadviazanie diplomatických kontaktov<sup>14</sup>. Z tohto pohľadu sa javí americká zahraničná politika ako nemorálna, pretože uznala legitimitu komunistických režimov a ich záujmových sfér, čo bolo v prísnom rozpore k Trumanovej doktríne a neskoršej politike zatlačovania komunizmu<sup>15</sup>.

## Rozpad Východného bloku

**R. Regan** vyhlásil ZSSR za „Ríšu zla“ čomu podriadil aj svoju politiku, ktorá sa opierala o opätovné zosilnenie zbrojenia. Na tento nárast zbrojenia reagoval aj ZSSR, ktorý sa snažil v zbrojení konkurovať USA, ale v konečnom dôsledku ho táto súťaž priviedla do ekonomického kolapsu.

**Porážka ZSSR v Karibskej kríze (1962)** bola v ZSSR vnímaná ako osobné zlyhanie **N. S. Chruščova**, ktorého vystriedal vo vedení KSSZ **neostalinista L. I. Brežnev**.

Brežnev bol zástancom vlády silnej ruky, nie len v samotnom ZSSR, ale aj satelitných štátoch.<sup>16</sup> Okupáciou ČSSR stratil komunistický vládny systém aj posledných svojich prívržencov, ktorí ešte dúfali v jeho zmenu a pretvorenie na liberálnych a demokratických princípoch. Po okupácii nastáva v celom Východnom bloku stagnácia systému, ktorá je onedlho zastavená procesom normalizácie. Aj **napriek nastupujúcej normalizácii** sa k slovu hlási **otvorený alebo skrytý disent**<sup>17</sup>, ktorý 1. kritizoval samotný



R. Nixon a N. S. Chruščov

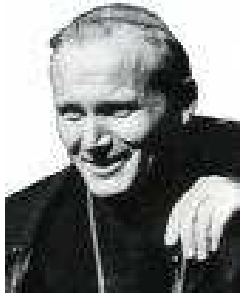
<sup>14</sup> Dôkazom zmeny politiky USA voči Číne bola aj jej návšteva R. Nixonom v roku 1972.

<sup>15</sup> Ako dôkaz rezignácie na Trumanovu doktrínu tak môžeme vnímať aj nezasiachnutie USA v CSSR v roku 1968 a akceptáciu „bratskej pomoci“ ZSSR.

<sup>16</sup> Ako autoritatívny a nekompromisný vodca sa prezentoval aj zásahom proti Pražskej jari v roku 1968.

<sup>17</sup> K najvýznamnejším disidentom patrili: A. I. Solženicin a A. D. Sacharov v ZSSR, A. Michnik v Poľsku a V. Havel v ČSSR.

komunistický systém alebo 2. kritizoval nedodržiavanie ľudských práv, ku ktorému sa vlády zaviazali v Záverečnom akte Helsinskej konferencie.



K. Wojtyła (Ján Pavol II.)

Najväčšie problémy mal komunistický systém v **Pol'sku**, kde **významnú úlohu** v boji proti nemu **zohrala katolícka cirkev**, ktorá posilnila svoje postavenia a vplyv **najmä po roku 1978**, kedy bol **za pápeža zvolený Krakovský kardinál Karol Wojtyła (Ján Pavol II.)**.

Prvé prejavy nespokojnosti v Pol'sku sa objavujú už v roku 1970 a neskôr v masívnejšej podobe v roku 1976. **Dôvodom** týchto **nepokojov** bola hlavne **rastúca inflácia** spôsobená stagnáciou ekonomiky. V lete 1980 sa odohrala vlna štrajkov, po ktorých vznikol v septembri nezávislý odborový zväz **Solidarita pod vedením Lecha Walesu**. Pol'ská vláda najprv so Solidaritou vyjednávala, ale po nástupe **generála Wojciecha Jaruzelského** na post tajomníka komunistickej strany (1981) bola Solidarita zakázaná a bol vyhlásený výnimočný stav. V Pol'sku vypukli nové nepokoje, ktoré zvrhli W. Jaruzelského (1988) a **po voľbách** sa **novým premiérom** stal nekomunista **Tadeus Mazowiecki**.



L. I. Brežnev

**V roku 1982 zomrel L. I. Brežnev**, ktorého vo vedení KSSZ **vystriedal** bývalý šéf KGB **Jurij V. Andropov**. Andropov vystupoval ako **opatrný reformátor**, ktorý sa snažil obmedziť absentérstvo, alkoholizmus ale aj čierny trh. Počas svojej vlády bojoval proti byrokracii a snažil sa zvýšiť všeobecnú disciplínu. Významnou súčasťou jeho vlády bola **kádrová politika**, ktorou chcel dostať do vedenia strany mladšie kádre, nie Brežnevových „gerontokratov“.



M. Gorbačov a R. Regan

V roku **1984 nahradil Andropova**, namiesto navrhovaného M. Gorbačova, **Konštantin U. Černenko**, ktorý bol podobne ako Brežnev **neostalinista**. Úmrtím Brežneva sa vlastne začalo obdobie rýchlych výmen tajomníkov ÚV KSSZ, ktoré sa dotklo aj samotného Černenka, ktorého vystriedal v roku **1985 Michail S. Gorbačov**. Cieľom nového tajomníka bolo presadiť vo vedení strany mladých (päťdesiatnikov) umiernených reformátorov.

Gorbačov sa snažil **opraviť, oživiť a zliberalizovať systém**. Zároveň sa snažil o **reformy**, ktoré sa však mali udiť **bez zásadných zmien**. Problémom jeho neúspechu v týchto reformných snahách bola aj neexistencia presného plánu reforiem a nedostatočná a nedôsledná informovanosť o skutočnom stave ZSSR. Ekonomiku sa snažil zotaviť

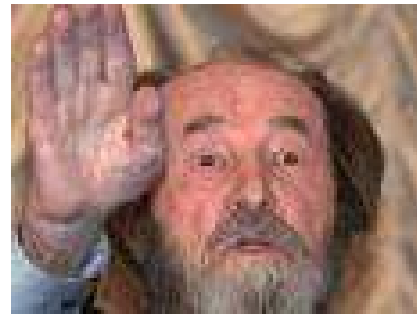
odstránením byrokracie a centrálného plánovania. Dôležitým prvkom jeho reforiem bola **Glasnosť**, ktorej základom bolo **odstránenie cenzúry a pravdivejšia a pravidelnejšia informovanosť obyvateľstva**. Reformy M. Gorbačova sú známe pod pojmom **Perestrojka** (Prestavba).

6

### M. S. GORBAČOV O „PERESTROJKE“

Perestrojka je slovo, ktoré má mnoho významov. Avšak ak zvolíme z mnohých synonym kľúč, ktorý by vyjadril jeho podstatu čo najpresnejšie, môžeme povedať: perestrojka je revolúcia. Rozhodujúce zrýchlenie sociálno-ekonomického a kultúrneho vývoja sovietskej spoločnosti, ktoré navodí radikálne zmeny na ceste ku kvalitatívne novému štátu, to je bezpochyby revolučná úloha. Podľa našej teórie revolúcia znamená budovanie, ale to zahŕňa i búranie. Revolúcia si vyžaduje odbúranie všetkého, čo je zastaralé, stagnujúce a brániace pokroku ...

Prejavom Perestrojky bolo aj **nezasahovanie do politiky satelitov a zlepšenie vzťahov s USA**. Perestrojka, ktorej cieľom bola reforma systému v ZSSR nakoniec viedla k jeho pádu a tým zároveň k rozpadu systémov v satelitných štátoch<sup>18</sup> ZSSR a celého Východného bloku. **K zániku ZSSR došlo 12. decembra 1991, kedy ho nahradilo SNŠ** (Spoločenstvo nezávislých štátov).



A. I. Solženicin

### Otázky na opakovanie:

1. Charakterizujte politiku détent.
2. Uveďte kľúčovú zásadu medzinárodných vzťahov v čase détent.
3. Charakterizujte podstatu „Ostpolitik“ a uveďte jej autora.
4. Stručne charakterizujte výsledky konferencie KBSE v Helsinkách.
5. Uveďte podstatu triangulárnej diplomacie USA.
6. Stručne charakterizujte vládu L. Brežneva.
7. Charakterizujte reformy M. Gorbačova – Perestrojku.
8. Uveďte mená niektorých disidentov z krajín Východného bloku.

<sup>18</sup> Jednotlivé režimy satelitných štátov padli v priebehu roku 1989. 6. novembra 1989 padol Berlínsky múr a 3. októbra 1990 došlo k zjednoteniu NSR s NDR do Spolkovej republiky Nemecko. V priebehu roku 1991 bola rozpustená RVHP a Varšavská zmluva.